

Олена КРИЖКО,

orcid.org/0000-0002-5581-5915

кандидатка філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри української мови та славістики

Бердянського державного педагогічного університету

(Бердянськ, Запорізька область, Україна) *elenakryzhko8@gmail.com*

КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ ЗООНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ СЕМАНТИКИ

У сучасній лінгвістиці паремії розглядаються як культурно марковані мовні знаки. Вони вживаються лише в переносних значеннях для оцінки людини, рис її характеру, вчинків або стосунків з іншими людьми, набуваючи образного узагальнення. У зв'язку з цим паремійні одиниці є знаками ситуацій, що входять до когнітивної бази мовного колективу як своєрідні ментальні кореляти між предметом, явищем, реальією і образним уявленням.

У роботі за основу дослідження паремійних одиниць із зоонімним компонентом семантики береться агломеративна кластеризація, що передбачає об'єднання окремих паремійних одиниць у кластери на основі переосмисленого значення зоонімного компонента у їхній структурі.

Антропоцентричні за своєю природою кластери паремійних одиниць із зоонімним компонентом семантики ґрунтуються на опозиційних тематичних парах та їх концептуально-семіотичних характеристиках, в основі яких лежать перехресні зв'язки із предметно-тематичними підкластерами паремій.

Предметно-тематичні підкластери паремій з атрибутивним, партитивним та генеративним компонентами поєднані логіко-семіотичною характеристикою «акція – реакція», містять у собі такі складники, як якісна відповідність і/або однорідність понять, виявлення/невиявлення речі в ознаці, інтенсивність/неінтенсивність вияву, сумісність/несумісність, взаємозамінність/невзаємозамінність, взаємозворотність/невзаємозворотність якісно-кількісних ознак позначуваних об'єктів.

Аксіологічний кластер паремійних одиниць об'єднує ті одиниці, внутрішня форма яких співвідноситься із морально-етичними категоріями, як абстрактними за семантикою (Добро – Зло, Правда – Неправда), так і оцінно маркованими прагматичною сферою (Гарне – Потворне, Радість (задоволення) – Сум, Горе). Кластер паремійних одиниць із соціальним протиставленням «свої/чужі» має знаково-символічне навантаження, яке виражається в аксіологічній моделі «Я-інший». Осібні кластери становлять паремії, в яких заковані негативні чи позитивні риси людини, її внутрішні та зовнішні якості, позитивне чи негативне ставлення до праці, її досвід.

Ключові слова: агломеративна кластеризація, зоонімний компонент семантики, кластерний аналіз, когнітивна база, концепт, паремійні одиниці.

Olena KRYZHKO,

orcid.org/0000-0002-5581-5915

PhD in Philology, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies

Berdyansk State Pedagogical University

(Berdiansk, Zaporizhzhia region, Ukraine) *elenakryzhko8@gmail.com*

COGNITIVE FEATURES OF UKRAINIAN PAREMIAS UNITS WITH ZOONYMIC COMPONENT OF SEMANTICS

Paremiias are seen as culturally marked linguistic signs in modern linguistics. They are used only in figurative meanings to assess a person, character traits, actions or relationships with other people, acquiring a figurative generalization. In this regard, paremial units are signs of situations that are part of the cognitive base of the language team as a kind of mental correlates between object, phenomenon, reality and image.

The article is based on the study of paremic units with a zoonymic component of semantics agglomerative clustering, which involves combining individual paremic units based on the rethought meaning of the zoonymic component in their structure into clusters.

Anthropocentric clusters of paremic units with a zoonymic component of semantics are based on oppositional thematic pairs and their conceptual-semiotic characteristics, which are based on cross-links with subject-thematic subclusters of paremiias.

Subject-thematic subclusters of paremiias with attributive, partitive and generative components are combined with logical-semiotic characteristics of action-reaction, contain such components as qualitative correspondence and / or homogeneity of concepts, detection / non-detection of things in the sign, intensity / non-intensity of manifestation,

compatibility incompatibility, interchangeability / irreplaceability, irreversibility / irreversibility of qualitative and quantitative features of denoted objects.

The axiological cluster of paremic units unites those units whose internal form correlates with moral and ethical categories both abstract in semantics (Good – Evil, Truth – False) and evaluatively marked by the pragmatic sphere (Beautiful – Ugly, Joy (pleasure) – Sadness, Affliction). The cluster of paremic units with social opposition of one's own / others has a sign-symbolic load, which is expressed in the axiological model I – another. Individual clusters are paremias, which encode negative / positive characteristics of a person, his internal and external qualities, positive or negative attitude to work, his experience.

Key words: *agglomerative clustering, zoonymic component of semantics, cluster analysis, cognitive base, concept, paremial units.*

Постановка проблеми. Традиційно паремії вивчалися у фольклористиці як жанрові тексти. Дослідження ж їх у лінгвістиці як культурно маркованих мовних знаків тільки розпочинається (Маслова, 2001: 43).

У пареміях знайшли вираження як символічні архетипи, так і сутнісні моменти географічної, геополітичної, господарчої, соціальної, політичної, релігійної, культурної реальностей, які вплинули на їх формування і становлять особливий інтерес для дослідження фразеологічних фондів різних мов. До паремій науковці відносять прислів'я і приказки, що мають одночасно як пряме, так і алегоричне значення та є продуктами народної творчості, що відбивають мудрість народу, а також цінності його картини світу (Пермяков, 2001). Найчастіше це парадоксальні сентенції, що виражають ціннісні судження і прескрипції образного й необразного характеру. За своєю сутністю паремії становлять кодекс моральних правил і оцінок буття, відбиваючи думку народної спільноти, особливо в повчальному плані. У цьому аспекті вони є зразком усього життєвого, соціально-історичного досвіду народу.

Антропоцентризм через стійкі асоціації проєктує кожен паремію на світ людини. Якщо первісно ці мовні одиниці характеризували лише явища природи, рослинний чи тваринний світ, предмети побуту, знаряддя праці тощо, то нині вони вживаються лише в переносних значеннях для оцінки людини, рис її характеру, вчинків або стосунків з іншими людьми, набуваючи образного узагальнення. У зв'язку з цим паремійні одиниці є знаками ситуацій, що входять до когнітивної бази мовного колективу як своєрідні ментальні кореляти між предметом, явищем, реалією і образним уявленням. Останні відображають предметний і непередметний світ (універсум) у знакових формах, означуючим яких є звукова/графічна матерія. Тому «не стільки є суттєвою їх зовнішня образність, скільки те, що вони позначають, або яку життєву, мисленнєву ситуацію чи лінгво-, національно-культурну інформацію вони моделюють» (Пермяков, 2001: 18). Цим визначається актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. За основу дослідження паремійних одиниць із зоонімним компонентом семантики береться кластерний аналіз.

Під кластерним аналізом розуміють процес сегментації безлічі об'єктів на групи об'єктів, близьких між собою. Для проведення кластерного аналізу поряд з обраними ознаками, на підставі яких описуються об'єкти, обираються характеристики, за допомогою яких ці ознаки поєднуються в один кількісний показник подібності (чи відмінності) згрупованих об'єктів.

Методи кластеризації активно розроблялися в 60-і роки і базувалися на класифікації об'єктів за групами та двома типами: 1) розділовим, коли об'єкти розкладають на групи; 2) агломеративним, коли об'єкти поєднують у групи. Ми застосуємо агломеративну кластеризацію, коли окремі паремійні одиниці на основі переосмисленого значення зоонімного компонента у їхній структурі об'єднуються у кластери. Залежно від ступеня переосмислення зоонімного компонента українські паремійні одиниці у кожному кластері належать одні до ядра, інші – до периферії. Ще О.В. Бондарко наголошував на труднощах визначення чіткої межі між центром і периферією та між периферійними класами, оскільки вони постійно перебувають у русі, взаємно проникають один в одного (Ахапкина, Бондарко, Воейкова, Гиро-Вебер, Дьмарский, 2005).

Мета статті. Мета цього дослідження – здійснити кластерний аналіз паремійних одиниць із зоонімним компонентом семантики. У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) визначити основні методологічні ознаки кластерного аналізу; 2) здійснити агломеративну класифікацію та аналіз кластерів українських паремійних одиниць із зоонімним компонентом семантики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо інваріантні ситуації, на позначення яких вживаються певні паремійні одиниці із зоонімним компонентом семантики і на основі яких виокремлюють їх кластерні групи.

Атрибутивний кластер паремій із зоонімним компонентом заснований на таких складниках, як якісна відповідність або однорідність

понять, виявлення або невиявлення речі в ознаці, інтенсивність або неінтенсивність вияву категорійної якісної ознаки (архісеми якості), сумісність або несумісність, взаємозамінність або невзаємозамінність ознаки тощо. Перший підкласер об'єднує паремійні одиниці, утворені за моделлю «РІЧ-ОЗНАКА», коли: 1) кожній речі властива певна якість або властивість; 2) простежується залежність між відношенням речей і відношенням властивостей (відповідність/невідповідність речі й ознаки). Від цих варіантів відгалужуються різноманітні трансформи, як-от: 1) якісна відповідність чи невідповідність предмета й ознаки; 2) якісна схожість (однорідність) чи несхожість (неоднорідність) ознаки; 3) відповідність/невідповідність характеру дій за ступенем якості (взаємовплив, уподібнення); 4) якісна відповідність/невідповідність, сумісність/несумісність ознак; 5) якісна відповідність/невідповідність дії, надмірний вияв якості дії корелює з інваріантними опозиційними парами «знищуюче – знищуване»; 6) взаємовиключення ознаки речі.

Природно-якісна відповідність або невідповідність речей виявляється за принципом породжуюче-(не)породжуване у прислів'ях на зразок *Сова не приведе сокола* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 328); *Нашого пера пташка* (там само: 336). Якісна схожість, однорідність ознаки наявна в таких прислів'ях: *Хто із псами лягає, той із блохами встає* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 283); *Що сіре, то й вовк* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 357). Відповідність характеру дій за силою або ступенем якості (взаємовплив, уподібнення), рідше актантна відповідність/невідповідність властива пареміям *Куди кінь із копитом, туди й рак із клешиною* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 145); *Куди кобила, туди і лоша* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 551).

Якісна відповідність/невідповідність, сумісність/несумісність ознак простежується міжречами, які перебувають у певному зв'язку. Так, в українській мові цей образ передається через ідею того, що підходить, вписується в певні просторові межі, або переносно, переосмислено – прийняті норми поведінки, моралі, соціального положення: *Хлопче, паси свиней, та тоді вже і людей* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 260); *Між вовками по-вовчому і вий* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 164).

Якісна відповідність/невідповідність дії, надмірний вияв якості дії, яка входить до складу предметно-тематичної групи, ґрунтується на інваріантних парах протиставлених сутностей – «знищуюче – знищуване». Насамперед «знищуюче – знищуване» виявляється в одиницях через

семантику речей, одна з яких знищуюче, а інша – знищуване, про хижаків та їх жертв, про мисливців та об'єкти мисливства, про фізичний вплив одного об'єкта на інший: *Грім рака вбив* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 256). Ця опозиція має свій конкретний вияв як практичність/непрактичність знищуючого/знищованого. Наприклад, *Такий сторож із вовка при вівцях, як з козла при капусті* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 442). Через предикативну ознаку ці одиниці пов'язуються з акціональною (дієслівною), за термінологією Ю.Д. Апресяна, семантикою деструкції, руйнації, активного фізичного впливу на об'єкт з метою зміни його стану чи знищення, а також із дієсловами зі значенням невимушеної односпрямованої неперехідної чи взаємозворотної дії (боротися): *Може волів роги скрутити* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 436).

Семантика паремійних одиниць передається прислівними дієсловами-присудками зі стрижневим смисловим центром *бити, вибивати, стріляти* та їх синонімами: *З гармати по горобцях стріляти* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 274); *Собаку уночі бий* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 196).

Низка прислів'їв семантично перетинається з протиставленням «два/один», де типологічно подібним виявляється дієслово-предикат у безособових конструкціях: *Вбити двох зайців одним пострілом* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 201). Семантика якісної буттєвої переваги знищуючого/знищованого представлена у паремії: *Коли миші kota не чують, то собі безпечно герцують* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 550).

Символічну образність мають окремі синонімічні трансформи, які за логіко-семіотичною характеристикою виражають якісну подібність, сумісність ознак двох об'єктів – знищуючого/знищованого: *І кози ситі, і сіно ціле* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 442); *І вовк ситий, і коза ціла* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 442). Взаємовиключення ознаки речі передається через різні зоонімні образи: *Ні пава, ні гава* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 145); *Ні риба, ні м'ясо* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 145).

Другий підкласер атрибутивів містить паремійні одиниці, в яких кількісний вияв ознаки, тобто квантитативна характеристика предметів, виражається за допомогою відповідних кількісних протиставлень об'єктів «багато – мало», «два – один», взаємозамінність великого малим, кількісна перевага чи неперевага малого над великим, єдність чи роз'єднаність. Символом малої величини є прислів'я: *Як кіт наплавав*

(Українські приказки, прислів'я, 1993: 398). Надмірний же інтенсивний вияв великої кількості передається в паремійних одиницях на зразок *Їсти як свиня* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 154), де ненажерливість людини як певний стереотип її звичок порівнюється із характерними ознаками поведінки домашньої тварини – свині. Образно-мотиваційна структура прислів'я може об'єктивувати ідею «два – один», компонентний склад якого співвідноситься із поняттєвою сферою (погода – час – пора року): *Одна ластівка не робить весни* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 253); (ситуація мінливості): *За двома зайцями поженешся, жодного не впіймаєш* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 630).

Окремі предметно-тематичні групи з ідеєю багато-мало можуть семантично співвідноситися із протиставленням «акція – реакція» («дія – відповідна дія»), яке «виникає за ознакою: відповідність/невідповідність речей або їх дій за інтенсивністю і ступенем вияву якості» (Пермяков, 2001: 142). Ознака малого в його протиставленості великому може набувати негативної аксіологічної модальності при переосмисленні образного прототипу, де засуджується жадібність: *Заліз кіт на сало та й кричить: «Мало!»* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 269)

У наступному підкластері наявні паремійні одиниці, в яких ідеться «про старих і молодих істот, про старих людей і молодь, про дорослих і дітей, про старих і молодих звірів, про зів'ялі і свіжі, квітучі рослини і бруньки, а також про старших і молодших членів родини, роду» (Пермяков, 2001: 36). Семантичне протиставлення «старе – молоде» з огляду на культурно-міфологічну маркованість корелює з концептом «ДОСВІД», наприклад семантика досвідченості, переваги старого над молодим передається в українській мові через зоонім *старого вола*, відповідно: *Старий віл борозни не зіпсує* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 465).

Екзистенційний кластер паремій із зоонімним компонентом базується на основі інваріантної тематичної пари «форма/зміст», коли йдеться «про зміст і форму речей, про їх внутрішній і зовнішній бік, про сутність речей, про сутність і явище, про саму річ та її оформлення (одяг, вбрання)» (Пермяков, 2001: 35). Паремійні одиниці цього кластера, по-перше, демонструють якісну відповідність/невідповідність форми і змісту. Так, доброзичливість/ворожість форми і змісту представлена такими прислів'ями, як: *У вічі – як лис, а поза очі як біс* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 589); *Дивиться лисицею, а думає вовком* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 589).

Аксіологічна негативна маркованість, емотивність цих одиниць, пов'язана із протиставленням форми та змісту. Про це свідчить, по-перше, протиставлення святості надприродним демонологічним істотам, протиставлення позитивних норм поведінки злим, недобрим намірам. По-друге, в них відображена якісна підміна змісту формою, мінливість/немінливість форми або змісту: *Ворона в павиному пір'ї* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 491); *Вовк в овечій шкурі* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 217); *Нагріти в пазусі гадюку* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 227); *Бійся не того собаки, що гавкає, а того, що леститься* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 311); *Купив kota в мішку* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 169).

Кластер зоонімних паремійних одиниць із партитивним компонентом. У цьому кластері представлені паремійні одиниці, в яких йдеться про часткові можливості і наміри зайняти певне місце: *Посади свиню за стіл, вона і ноги на стіл* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 159); *Пусти пса під стіл, а він дереться на стіл* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 159).

Кластер зоонімних паремійних одиниць із семантикою «акція – реакція» семантизують пари протиставлених фізично різних сутностей, які не можуть існувати одна без іншої. Вони позначають певні дії і дії у відповідь, зокрема питання і відповіді на них, провину і покарання, а також позначення речей, які не існують. Наприклад, синонімічні паремійні одиниці, що утворилися на основі семантичного центру «мовлення – говоріння»: *Про вовка промовка, а вовк до хати* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 77); *Про вовка річ, а він навстріч* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 77).

Наступну підгрупу паремійних одиниць становлять такі, які маркують відповідність/невідповідність, сумісність/несумісність речей або їх дій за логіко-семіотичною моделлю «дія – протидія» (за інтенсивністю або ступенем вияву якості, властивості): *Утікав перед вовком, та впав на ведмедя* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 148); *Пожививсь як Сірко паскою* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 232). У цих синонімічних за семантикою прислів'ях міститься яскраво виражена національно-культурна образність, пов'язана зі специфічними фольклорними персонажами (Сірко – традиційний персонаж українських народних казок, зазвичай «скривджений собака») та календарними обрядами (Великодень).

Ідея несвоєчасних акцій (фізичних дій) передається такими прислів'ями: *Як коня вкрали, то він тоді стайню замкнув* (Українські при-

казки, прислів'я, 1993: 307); *Повів коня, як кузня згоріла* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 617). Акціональна актанта відповідність/невідповідність акції-реакції із семантичного погляду пов'язується з дією активного суб'єкта (каузативна семантика питання і відповіді на нього): *Запроторили туди, де козам роги правлять* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 189). Українське прислів'я *У лісі вовки виють, а на печі страшно* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 217) вживається на позначення певних вольових дій, які межують з особистою небезпекою.

Кластер зоонімних паремійних одиниць із генеративним компонентом семантики ґрунтується на інваріантних парах протиставлених сутностей, які є фізично різними, але взаємопов'язаними, взаємозумовленими. У таких одиницях ідеться про пращурів і нащадків, батьків і дітей, рослини і плоди, зерна, корені і плоди. За логіко-семіотичною спрямованістю ці паремії співвідносяться із кластером «Атрибутиви» за своєю якісно-кількісною відповідністю/невідповідністю, подібністю/неподібністю, однорідністю/неоднорідністю, сумісністю/несумісністю двох об'єктів. Однорідність/неоднорідність, сумісність/несумісність (добррозичливість/ворожість) породжуючого і породжуваного представлена такими прислів'ями: *Ворона вороні ока не видовбе* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 598); *Собака собаки не мине* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 209).

Аксіологічно-прагматичний кластер паремійних одиниць із зоонімним компонентом не становить замкнутої цілісної групи, оскільки ціннісна модальність – позитивна чи негативна – притаманна практично всім без винятку паремійним одиницям. Проте внутрішня форма окремих одиниць співвідноситься з певними морально-етичними категоріями: як абстрактними (Добро – Зло, Правда – Неправда, Пряме – Криве), так й оцінно маркованою прагматичною сферою (Гарне – Потворне, Радість (задоволення) – Сум, Горе).

У всі часи жива людська мова не лише відображала «чисту» інформацію, а й надавала оцінку цій інформації залежно від вражень, що складаються під час сприйняття певних явищ реальної дійсності. Саме сприйняття відбувається через ставлення людини до навколишнього світу, через набутий життєвий досвід, через оцінку соціальних явищ, людської діяльності, поведінки, їх відповідності нормам та принципам моралі. Це засвідчує той факт, що оцінювання базується на основі загальнолюдських та індивідуальних уявлень про добро і зло, а тому вони можуть і не збігатися завдяки емоціям, амбіціям, бажанням, надіям,

розчаруванням, що впливає на суб'єктивність підходу до сприйняття тієї чи іншої реальності. Оскільки будь-яке пізнання супроводжується соціальною позицією, світоглядом, рівнем культури, інтелектуальним і моральним розвитком людини, то необхідною умовою її правильної оцінки є врахування мотивів, засобів і цілей дії, її умов, місця в системі поведінки особистості. У паремійних одиницях цього кластера заковано негативні/позитивні риси людини, її внутрішні та зовнішні якості, позитивне чи негативне ставлення до праці, її досвід, вміння чи невміння тощо, врешті, різні соціальні та етнічні стереотипи уявлень, мислення, пізнання й оцінки довкілля. Г.Л. Пермяков також до цього блоку образно-характерологічних одиниць відносить прислів'я «про хороші й погані речі, зокрема про добро і зло, щастя і горе, корисне і шкідливе, солодке і гірке, чисте і брудне, а також про добрих і злих людей, щасливців і невдах тощо» (Пермяков, 2001: 290).

У нашій вибірці фактичного матеріалу паремійні одиниці маркують однорідність/неоднорідність, відповідність розглянутих етичних понять (про це йшлося у кластері «атрибутиви»): *Дешева рибка, та погана юшка* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 467). Каузативна семантика породження/непородження Зла й Добра, їх зворотність притаманна і таким образно-номінативним структурам на зразок *Не позивай вовка з лісу* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 216); *Не займай гада, не каляй виду* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 177). Образи, які вони у собі містять (Вовк, Гад), є негативно забарвленими, як і їх лексичні складники – «каляти», «бруднити» тощо. У цей контекст вписуються і паремійні одиниці на позначення якісної переваги/непереваги, зокрема неоднорідності гарного/негарного шляхом заперечення двох ознак, наприклад: *Не такий страшний чорт, як його малюють* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 212); *Показалась за сім вовків копиця сіна* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 147).

Прислів'я на позначення правди і кривди, правди і брехні семантично перетинаються з антонімічним семіотичним протиставленням «пряме – криве» «життя – смерть», про що свідчать численні культурні, етнографічні й мовні факти (Жуйкова, 2000; Тищенко, 2001). Крім того, ця група співвідноситься з логіко-семіотичною моделлю «акція – реакція», «породжуюче – породжуване», «якісна відповідність – невідповідність об'єктів», «мінливість – немінливість ознаки». У численних образно-характерологічних пареміях простежується негативна аксіологічна ознака невихованості людини: *З свинячим писком та в пшеничне тісто* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 87).

Кластер зоонімних паремійних одиниць на позначення емоційного стану людини. Емоції передусім порівнюються із сенсорним сприйняттям – із зором або слухом, оскільки вони передбачають сприйняття цінностей, насамперед моральних, подібно до того, як зір сприймає колір, а слух – звуки. Відповідно до цієї тези існують моральні й естетичні почуття, на яких засноване моральне схвалення й естетична насолода. Ці почуття дають змогу сприймати моральні й естетичні цінності. Оскільки пізнання довкілля здійснюється за допомогою різних відчуттів, то на їхній основі формуються і уявлення людини про навколишній світ, які й закріпилися в образно-семантичній структурі паремійних одиниць: *Кішки на серці шкребуть* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 352); *Комашки по спині побігли* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 368). Образи, які лежать в основі цих прислів'їв, імплікують ідею дій-стимуляторів задоволення або радості людини, приємних або неприємних емоційних переживань: *Вовком вити* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 159); *Хоч вовком вий* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 159) тощо. Так, образність прислів'я *Лити крокодилачі сльози* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 138) пов'язана з реалізацією негативних емоцій – плачу, а переносно «удаваності, обману».

Кластер зоонімних паремійних одиниць на позначення досвіду людини, пов'язаний з інтелектом, розумовими здібностями людини, містить поняття знання і невігластва, вчених і неуків, грамотних і неграмотних, інтелектуалів і невігласів. Якісна перевага розумного/дурного (в цьому разі міфологічна перевага недоумства над розумом: дурням більше таланить у житті, вони мають щастя, яке йде від Бога, бо вони, за народними уявленнями, вважаються обділеними божою долею): *Дурень, на бочці сидячи, вовка за хвіст упіймав* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 163). Безпосередньо семантика життєвого досвіду маркується в таких паремійних одиницях, як *Вони знають, де раки зимують, не на молоці, то на сироватці своє здобудуть* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 305).

В українській мові мудрість може протиставлятися вищим надприродним демонічним силам і місцю їх перебування: *Не зарікайтесь, трапляється, що й по мудрому чорт катається* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 201). У прислів'ї *Кінь на чотирьох ногах та спотикається, а чоловік на двох, та щоб не спіткнувся* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 302) ідея інтелекту пов'язана з певними перешкодами (спотикатися, долати певні кордони, межі) тощо. Ідея зворот-

ності/незворотності, змінності/незмінності якісної ознаки представлена такими пареміями: *Яйця курей не учать* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 86); *Не вчи рибу плавати* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 641).

Кластер зоонімних паремійних одиниць із протиставленням «слово-мовчання» ґрунтується на інваріантних парах, члени яких формально репрезентують якусь річ і її відсутність. Номінативна структура цих одиниць містить образи слова і мовчання, про сказане і неказане, про балакунів і мовчунів, про багатослів'я, балакучість і мовчазність загалом. Стрижневим лексичним складником-ідентифікатором говоріння виступає зоонім *сорока*, а також його ментально-асоціативні кореляти з переосмисленням, зрушеннями основної семантики – пліткувати, розносити чутки: *Сорока на хвості принесла* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 311).

Міфологічний кластер паремійних одиниць із зоонімним компонентом. Паремійні одиниці в цьому кластері об'єднані на основі концепту «Доля», що в народному світосприйнятті становить найважливішу космолого-онтологічну категорію на позначення індивідуальної або сукупної долі, життєвої призначеності, приреченості, участі, яка реалізується як вдача (талан), щастя, благополуччя або, навпаки, невезіння, обділеність долею, життєвим благом. Про це свідчить відповідна лексико-семантична реконструкція праслов'янського за походженням слова *доля* (від праслов. *deliti) (Славянские древности, 1999: 113). З образом Неба, християнських мотивів Божого Суду, нареченості (судженого) прозора пов'язана внутрішня форма паремійних одиниць зі шлюбною семантикою. Так, українське *Судженого конем не об'їдеш* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 542) пов'язується з ідеєю Року, Долі (пор. укр. наречена, тобто та, що наречена долею).

Кластер соціально маркованих паремійних одиниць із зоонімним компонентом. Внутрішня форма паремійних одиниць цього кластера має яскраво виражене знаково-символічне навантаження, зокрема, за допомогою опозиції, яка співвідноситься з аксіологічною моделлю «я – інший», «своє (добре) – чуже (погане)». За свідченнями етнографів, категорія «своїх» містить значення «обжитий», «близький», «врегульований» простір, на відміну від протиставного поняття не своїх, чужих, яке пов'язується з поняттям «невідомого», «небезпечного», «загрозливого», «потойбічного» (Studia metrica et poetica: 4): *Кожний кулик своє болото хвалить* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 146).

Якісну відмінність, неоднорідність, несумісність ознак передають прислів'я, що корелюють із моделлю «ворожнеча – приязнь»: *Живе як кішка з собакою* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 209). Більшість цих паремій мають такі основні логіко-семіотичні вияви:

1. Якісна відповідність/невідповідність, сумісність/несумісність «свого/чужого» перехреснується з пареміями тематичної групи «Атрибутиви» (якісна однорідність предметів, внутрішніх і зовнішніх ознак живих істот (в т.ч. і тварин, хижаків), реальних і міфологічних, етнічних, родинних понять, професії, роду занять, смаку, моральних та етичних уподобань): *Пес псові брат* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 438). Синонімічні трансформи в українській мові численні. Ось окремі з них: *Чорт чорта пізнав і на тиво позвав* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 193). До цієї групи належать і синонімічні за значенням прислів'я з активним діючим суб'єктом (актантні відповідності), наприклад, *Через ваші віці та в кошару не заглядати* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 197).

2. Якісна і кількісна перевага свого й чужого представлена пареміями з яскраво вираженою оцінністю і модальністю (корисність/некорисність свого і чужого): *У чужу жінку чорт кладе ложку меду* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 243).

3. Виконуваність і невиконуваність, узвичаєність і неузвичаєність свого й чужого з додатковою модальністю «ближче/далеко», «дозволене/недозволене» стосовно норми, соціального стереотипу. На рівні побутових стереотипів «те, що підходить» вписується в певні рамки, є своїм, а тому і близьким, таким, що оберігає, прийнятним (образні локуси – «дім», «хата», «стріха», «корабель», «згарище» тощо). Паремійні одиниці містять додаткову семантику якісної переваги понять: *Кожен пес на своєму смітті гордий* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 460); *Кожна жаба своє болото хвалить* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 141).

Соціально марковані паремійні одиниці із зоонімним компонентом вербалізують також концепти «Дар», «Обмін», які мають «глибоко прихований культурний зміст, що сягає архаїчних ритуалів обдаровування, обміну дарами, їх розподілу між членами спільноти або передачі адресатові» (Тищенко, 2001: 143). За свідченням етнолінгвістів, система обміну в індоєвропейській традиції простежується в універсальній категорії взаємності, яка реалізується через концепт «ДАР» та семантичні протиставлення «брати – давати», «купівля – продаж». Релікти дарообміну закри-

пилися і в образно-мотиваційній структурі паремійних одиниць. Ідею якісної переваги, повноцінності і неповноцінності заробленого (акції) і дарового (реакції) передає і таке пов'язане з поняттям обдаровування прислів'я, як *Дарованому коню в зуби не заглядають* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 252).

Кластер паремійних одиниць із зоонімним компонентом на позначення темпоральності характеризує: а) якісно-кількісну перевагу речей з опозицією «рано – пізно»: *Ранні пташки росу п'ють, а пізні сльози ллють* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 123); б) протяжність подій з асоціативною образністю: *Час не віл, його не налигаєш* (Українські приказки, прислів'я, 1993: 603).

Висновки. Отже, антропоцентричні за своєю природою кластери паремійних одиниць із зоонімним компонентом семантики ґрунтуються на опозиційних тематичних парах та їх концептуально-семіотичних характеристиках, в основі яких лежать перехресні зв'язки із предметно-тематичними підкластерами паремій.

Предметно-тематичні підкластери паремій з атрибутивним, партитивним та генеративним компонентами, поєднані логіко-семіотичною характеристикою «акція – реакція», містять у собі такі складники, як якісна відповідність і/або однорідність понять, виявлення/невиявлення речі в ознаці, інтенсивність /неінтенсивність вияву, сумісність/несумісність, взаємозамінність/невзаємозамінність, взаємозворотність/невзаємозворотність якісно-кількісних ознак позначуваних об'єктів. Останні корелюють із такими протиставленнями, як «багато – мало», «старе – молоде».

Аксіологічний кластер паремійних одиниць об'єднує ті одиниці, внутрішня форма яких співвідноситься із морально-етичними категоріями, як абстрактними за семантикою (Добро – Зло, Правда – Неправда), так і оцінно маркованими прагматичною сферою (Гарне – Потворне, Радість (задоволення) – Сум, Горе). Кластер паремійних одиниць із соціальним протиставленням «свої – чужі» має знаково-символічне навантаження, яке виражається в аксіологічній моделі «Я – інший». Осібні кластери становлять паремії, в яких задовані негативні/позитивні риси людини, її внутрішні та зовнішні якості, позитивне чи негативне ставлення до праці, її досвід, вміння/невміння тощо, врешті, соціальні та етнічні стереотипи уявлень, мислення, пізнання й оцінки довкілля.

У подальших наукових розвідках буде досліджуватися характер продуктивності паремійних зоосемізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахапкина Я.Э., Бондарко А.В., Воейкова М.Д., Гиро-Вебер М., Дымарский М.Я. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / РАН; Институт лингвистических исследований / А.В. Бондарко (отв. ред.). Санкт-Петербург: Наука, 2005. 476 с.
2. Жуйкова М.В. Децо про образ вовка в мовній картині світу білорусів. *Семантика мови і тексту*: зб. ст. VI Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 194–197.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Academia, 2001. 204 с.
4. Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. Москва: Лабиринт, 2001. 624 с.
5. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-и томах / под ред. Н.И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. 2.: Д-К. 704 с.
6. Тищенко О.В. Номінація лексико-тематичної групи «Дари, придане, викупи» у слов'янських мовах. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Лінгвістика на зламі тисячоліть»*. Київ, 2001. С. 143–149.
7. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Збірники О.В. Марковича та ін. (Уклад М. Номис). Київ: Либідь, 1993. 765 с.
8. *Studia metrica et poetica*: сб. ст. памяти Петра Александровича Руднева / А. К. Байбурун (сост.). Санкт-Петербург: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1999. 332 с.

REFERENCES

1. Akhakina Ya.E., Bondarenko A.V., Voieikova M.D., Giro-Veber M., Dyarskii M. Ya. Problemy funktsionalnoy grammatiki. Polevyye struktury [Problems of functional grammar. Field structures]. Saint Petersburg: Nauka, 2005. 476 p. [in Russian].
2. Zhuikova M.V. Deshcho pro obraz vovka v movniy kartyni svitu bilorusiv [Something about the image of the wolf in the linguistic picture of the Belarusian world]. Semantics of language and text: a collection of articles of the VI International Scientific Conference. Ivano-Frankivsk: Play, 2000. pp. 194–197 [in Ukrainian].
3. Maslova V.A. Lingvokulturologiya [Linguoculturology]. Moscow: Academia, 2001. 204 p. [in Russian].
4. Permiakov G.L. Poslovitsy i pogovorki narodov Vostoka [Proverbs and sayings of the peoples of the East]. Moscow: Labirint, 2001. 624 p. [in Russian].
5. Slavyanskiye drevnosti: etnolingvisticheskiy slovar v 5-i tomakh [Slavic antiquities: ethnolinguistic dictionary in 5 volumes] / Tolstoi N. I. (ed.). Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1999, t. 2.: D-K. 704 p. [in Russian].
6. Tyschenko O.V. Nominatsiia leksyko-tematychnoi hrupy «Dary, prydanе, vykupy» u slovianskykh movakh [Nomination of the lexical-thematic group «Gifts, dowry, redemption» in Slavic languages]. Proceedings of the International Scientific Conference «Linguistics at the turn of the millennium». Kyiv, 2001, pp. 143–149 [in Ukrainian].
7. Markovych O.V. Ukrayinski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian proverbs, sayings and so on]. Kyiv: Lybid, 1993. 765 p. [in Ukrainian].
8. *Studia metrica et poetica*: sb. st. pamyaty Petra Oleksandrovycha Rudneva [Studia metrica et poetica: sb. Art. in memory of Peter Alexandrovich Rudnev] / Baiburin A. K. (ed). Saint Petersburg: Gummanitarnoye agentstvo «Akademicheskii proyekt», 1999. 332 p. [in Russian].